

Нариси з історії Вільнянського краю

Заселення Вільнянського району (1775-1920 рр.)

Автор:

Шпанська Анастасія,

учениця

Вільнянської

загальноосвітньої

школи № 3

Консультанти:

Добрянський В.В.

начальник відділу охорони

пам'яток культури та археології

Національного заповідника “Хортиці”

Ляпіна Л.А.

вчитель історії ЗОШ № 3

м.Вільнянська

1. Поміщицька колонізація Вільнянщини.

Не знаючи свого коріння, жоден народ не може та й не має права повноцінно розвиватися і планувати своє майбутнє.

Сучасна молодь України намагається розширити, поглибити та вдосконалити, а також, можливо, відновити невідомі сторінки не тільки в історії рідної країни, а й в історії рідного краю, міста, села.

Сучасний Вільнянський район у XVIII ст. входив до складу Самарської маланки Вольностей Запорозьких Нової Січі (1734 - 1775). І першими поселеннями на території нашого краю стали запорозьки козаки згаданої маланки. Їхні хутори називалися зимівниками і являли собою велике господарство, в якому запорожці займалися скотарством, землеробством та бортництвом [Бойко А.В. Запорозький зимівник останньої чверті XVIII ст. Запоріжжя 1995, с. 4-22]. На Вільнянщині, імовірно, таких козацьких слобід було близько десяти, але сьогодні документально ми можемо простежити існування лише шести зимівників (на місту сел Андріївки, Петро-свистунового, Олівського, Новогупалівки, Значкового і села Перун).

Після ліквідації російськими військами генерала Петра Текелі в червні 1775 року розпочалася масова колонізація запорізьких земель Нової Січі. Не менше цей процес і Вільнянщини. Заселення території сучасного району наприкінці XVII ст. було тісно пов'язане із політикою російського уряду якомога швидше заселити родюче пониззя Дніпра. Цей процес відбувався у кількох напрямках. Першим з них була поміщицька колонізація. Російське дворянство і представники козацько-української старшини землю отримували під рангові дачі у тимчасове користування. Лише після того, як російські та українські поміщики осаджували ці наділи, то тільки тоді вони ставали їхніми повними власниками.

Дуже швидко дворянство зрозуміло, що кращі землі знаходяться біля козацьких зимівників. Тому переважна більшість поміщицьких рангових дач, маєтностей на території сучасної Вільнянщини розташовувалися саме на місці колишніх запорозьких зимівників. Наприклад, сучасна Андріївка виникла на місці зимівника запорозького козака Остапа Велегури.

В 1777 р., ще за життя Велегура, зимівник було перетворено на рангову дачу полковника Полтавського пікінерного полку (пізніше генерал-поручика та генерал-губернатора Слобідської України 1796-1797 рр.) Андрія Леванідова. З часом рангова дача Леванідова перетворилася на село Андріївку. Після смерті Леванідова Андріївку в 1797 р придбав титулярний радник Мойсей Іваненко. Проте цікавим є сам процес заселення Андріївки. В 1777-1782 рр. Основну масу Андріївських селян складали кріпаки Леванідова з його сорочинських і кобиляцьких дач, а у 1783 р. до них додалися селяни сусіднього поміщика генерал-майора Федора Толстого. Потім своїх кріпаків у Андріївку довели і нові власники Іваненки. Подібну історію свого виникнення має і село Петро-Свистуново. Воно теж з'явилося на прикінці ст. на місці запорозького зимівника.

До початку 1780-х рр. тут розташувався зимівник заможного козака Кузьми Бесараба, на якого працювало п'ять молодиків наймитів. Поруч із Бесарабом проживав інший багатий козак 73-х річний Андрій Дон, який дав початок сучасному Вільнянському роду Доновських. В 1779 р. зимівник Бесарабів отримав підрангову дачу курський губернатор, сенатор і генерал аншеф Петро Свистунов. За прізвищем та ім'ям поміщика було назване і засноване того ж року село Петро-Свистуново. (раніше Свистуново-Петрівське) . До початку XIX ст. Свистунов на Вільнянщині був найбагатшим землевласником , йому належало 12800 десятин землі. В 1860-х роках нащадки Петра Свистунова через борги втратили значну частину своїх володінь.

Сучасне село Орлівське виникло у балці Орлів Байрак, де знаходилася хата запорожця Василя Орла (1770-ті, 1780-ті рр.). У 1777 р. на місці рангової дачі учасника російсько-турецької війни (1768-1774 рр.) генерала Уланова утворилося село Улянівка (Уланівка). Значкове, за словами запорізьких краєзнавців Т. В. Шевченків, виникло у 1780 р. як рангова дача поручика російської армії Миколи Значко-Яворського. У тому ж 1780 р. на місці рангової дачі коменданта Олександрівської фортеці (суч. м. Запоріжжя) Михайла Караватки з'явилося село Михайло-Лукашеве. Далі, у 1793 р. (вже після смерті Караватки), село купив поміщик Лукашевич і, власне, з того часу Михайло-Лукашеве має свою подвійну назву .

В 1781 р. рангова дача полкового старшини Війська Запорізького Миколи Рудя перетворилася на сучасне село Никільське. На місці рангової дачі майора В. Бекера у 1790 р. утворилося село Бекарівка. Сучасно село Біляївка виникло в 1793 р. на місці рангової дачі полкового осавулу Війська Запорізького Федора Білого. До кінця ХІХ ст. воно належало синові та онуку полкового осавула Сергію і Миколі Білим.

Наприкінці ХVІІІ ст. на місці дворянських рангових дач утворилися і сучасні села Тернівка та Новомиргородівка. Засновником Тернівки був капітан російської армії – поміщик Василь Протопопов. В 1806 р., згідно із «рапортом благочинним» 17 березня того ж року у Тернівці нараховувалося 88 душ селян, котрі належали Протопопову. Новомиргородівка виникла на території рангової дачі нащадка козацько-української старшини поміщика Івана Миргородського.

2.Селянське заселення території Вільнянського району.

Слідуючим напрямом освоєння Вільнянщини була селянська колонізація, яку можна розділити на три основних етапи:

1800-ті рр. і 1850-ті рр.

1850- ті рр. і 1880-ті рр.

1880-ті рр. і поч. XX ст.

На початку XX ст. на землі поміщика Антона Неїжмака селяни заснували село Антонівку. В 1819 році на місці козацького хутора у Вербовій балці селяни, вихідці з Орільської слободи Гупалівки , утворили село Новогупалівку.

Село Новогупалівка було початком селянської колонізації. А у 1840 році поміщицькими селянами з центрально українських губерній було засновано село Софіївка. В офіційних документах Софіївка згадується як власницьке селище Олександрівського повіту Катеринославської губернії. Свою назву Софіївка одержала від поміщиці Софії, якій належали тут великі простори цілинних і орних земель . За статистичними даними у 1859 році в Софіївці налічувалось 30 дворів, де мешкало 88 чоловіків та 89 жінок. Не було тут ані школи, ані лікарні.

Неподалік Софіївки було розташовано декілька німецьких садиб .

В 1844 році на місці Крейцерового утворюється село Купріянівка. А на рубежі 1840-1850 рр. кріпаки штабс-капітана Феофана Кащенко (батька знаменитих братів Кащенко) створюють хутір Веселий. В цей час на місці колишнього козацького зимівника селяни з курської губернії засновують Михайлівку. Засноване це село в середині XVIII ст. Сюди були перевезені кріпосні селяни із с. Михайлівки Курської губернії. За даними архівних документів село так і стали називати Михайлівка. Першим володарем цих земель був оберкомендант Дніпровської лінії – генерал-майор Микола Ланов. В 1797 році ці землі купив дворянин Абаза (Абхазец). І село почало називатися Обозіно, бо селяни називали його Обозін. Говорять старожили, що Абаза був великим картярським гравцем. Він в селі мав велику псарню (тепер це місце, де розташовані дачі біля лісгоспу). Сам Абазін жив у Санкт-Петербурзі. А в

1830 році продав це село (російському дворянинові Льовшину) разом з худобою і людьми за сім борзих собак. На той час в селі було 36 дворів і проживало тут 121 чоловік і 114 жінок.

На той час територія села Льовшино сягала від місця сучасного Титано-магнієвого заводу по територію с. Криничне і Вешневе і до Соколівки. А вже в с. Соколівка і Петро-Михайлівка були пани Іваненки.

Пан Льовшин почав завозити селян з Росії. Цими переселенцями були цілі сім'ї Хохлові, Шаповалові, Сіканові, Штверучові, Кілярові, Слободчунові, Харькові. Старожили говорять, що село Михайлівка і дістало таку подвійну назву від імені і прізвища господаря – Михайла – Льовшина.

Другий етап селянської колонізації відбувався з 1850-1880 рр. Це був період, що набув масового характеру. В цей час селянами з центральних губерній України і Росії були засновані і заселені такі села, як Новосілля, Любомирівка, Миролубівка, Первозванівка, Богданівка, Василівка, Вільнянка, Голубівка, Новоселівка, Красний Кут, Арофенівка, Петро-Михайлівка (1877-80 рр.)

Наприкінці 1880-х рр. розпочався третій завершуючий етап селянської колонізації Вільнянського краю, який розтягнувся до початку ХХ ст. В цей час малоземельними селянами Оріхівської волості Артемом Павленком та ін. було засновано сучасне село Павлівське. Під час Столипінської аграрної реформи (1907-11 рр.) селянські сім'ї Симоненків та Доновських утворили на землі поміщика В. Миргородського хутір Симоненків (суч. Кірово). В самому розпалі Української революції 1917-20 рр. селяни заснували Матвіївку (1918 р.). 32 бідняцькі родини з сел Вознесенки (нині територія м. Запоріжжя). Вони оселилися на землях колишніх німецьких колоністів Маркуса, Раймера і Классена. Це були перші поселенці сім'їв Дмитренків Федора і Федори, Христич Є.П. Дещо згодом за версту від нього інша група вознесенських селян заснувала хутір Шовковий (50 дворів).

Таким чином селянське заселення території Вільнянського району проходило в таких рамках: 1880-1850 селяни Полтавщини, Чернігівщини, Курщини, Вороненщини заснували села Антонівку, Новогупалівку, Софіївку (1840), Купріянівку (1844), Михайло-Льовшино; з 1850-1880 рр. селяни заснували Любомирівку,

Первозванівку, Богданівку, Василівку, Вільнянку, Максимівку (1851), Голубовку, Новоселівку, Красний Кут, Арофенівка, Петро-Михайлівка (1880 р.).

В 1880 – початок ХХ ст. селяни в нашому краю заснували село Павлівське (1905), хутір Симоненків (с.Кірово), Матвіївку (1918).

3. Менонітська колонізація Вільнянщини. Вклад менонитів у розвиток економіки краю.

Наступний напрямок колонізації Вільнянського району започаткували собою меноніти. Анабаптистська секта менонитів була заснована в Нідерландах Менно Сімонсом (гол. Meenno Simons) у 1536-1537 рр. Протягом XVII-XVIII ст. через релігійні переслідування послідовники Менно появляються у Східній Пруссії і Польщі (в Данцігу). Меноніти проповідували смирення, заперечували військову присягу, службу, вірили у «друге пришествя» Христа. В побуті вони були консервативними і дуже працьовитими людьми. Наприкінці XVIII ст. на запрошення російського уряду меноніти переселилися до Південної України.

На території сучасного Вільнянського району меноніти опинилися лише у другій половині XIX ст. Більшість менонитів, що проживали у Вільнянському краї, були пруськими німцями, проте серед них зустрічалися голландці (Янцен, Классен, Фрізен), і, навіть, поляки. Протягом 80-90-х рр. XIX ст. меноніти в околицях кількох вільнянських сел (Купріянівка, Скатеринівка, Новогупалівка, Кам'яне, Любимівка та ін.) заснували свої хутори-економії. В 1880 р. на місці сучасної Московки меноніти утворили своє найбільше поселення на вільнянській землі – колонію №8. Найзаможнішими з колоністів були Аман, Классен, Реймер, Маркус, Фрізен, Епп, Вінс, Янцен. Певне уявлення про обсяги їхніх володінь на території Вільнянського району дають статистичні дані. Так, найбільші земельні ділянки мали колоністи Г.Нейфельд (1777 га) та Я.Вінс (600 га). У Фрізена було 400 га землі, Епп мав 350 га, а Янцен – 300 га [фонди Вільнянського краєзнавчого музею]. Щодо Я. Вінса, то у нього було, навіть, власне черепичне підприємство. Черепицю з клеймами Якоба Вінса сьогодні можна побачити у Новогупалівському музеї на громадських засадах та у краєзнавчому музеї ЗДУ. Крім того, відоме місце поховання Вінса. Воно знаходиться поблизу городу новогупалівської сім'ї Гончаренків. Там і досі стоїть відшліфована надмогильна стела, на якій ще можна розібрати напис німецькою мовою «JAKOB WIENS». Від меноніта Амана збереглися залишки його економії, збудованої в 1896 р. на східній околиці Купріянівки.

Діяльність менонітських колоністів зробила важливий внесок у розвиток промисловості Вільнянського краю. Колоніст Г. Классен (нім. G. Klassen) в останній чверті XIX ст. (1870-1886 рр.) заснував у Софіївці завод по випуску сільськогосподарських машин (буккерів, жниварок, молотарок, з кінським приводом та ін.). Классен, деякий час займався борошномельним бізнесом у селищі Шенвізе. Розповідь Криворучка підтверджується планом німецької колонії «Хортиця» (Das mennonitische Dorf der insel Chortitza), з якого видно, що будинок Г.Классена знаходився в кількох десятках метрів від домів вже звісних нам Вінса, Нейфельда, Янцена та Фрізена. Крім того, відомий той факт, що Классен, Нейфельд і Вінс були ще й діловими партнерами. А Нейфельд, навіть, доводився Классенові зятем. В 1891 р. Генріх Нейфельд, лікар за фахом, став власником підприємства свого тестя. За Нейфельда на Софіївському заводі були збудовані нові цехи – ливарний, столярний, малярний. Підприємство Классена- Нейфельда неодноразово відзначалося на конкурсах і промислових показах: в 1908 р. «Гран-Прі» і чотирма золотими та срібними медалями на російських виставках, в 1911 р. - «Гран-Прі» і великою золотою медаллю на показі в Римі, «Гран-Прі» і великою золотою медаллю на виставці у Буенос-Айросі та двома великими золотими медалями на російських показах. На початку XX ст. річне виробництво Нейфельдового заводу складало 300 тис. карбованців. У часи Першої світової війни (1914-1918) підприємство Классена- Нейфельда виготовляло військову продукцію: піхотні гранати [фонди Вільнянського краєзнавчого музею].

Напередодні Першої світової війни меноніти, через антинімецьку компанію, розпочату царатом, змушені були залишити Вільнянський край. Початок цьому процесові на території району поклав пан Іванченко – в 1913-1914 рр. він зігнав менонітів із Любимівки, а їхнє поселення віддав своїм анріївським селянам. В бурхливі часи Української революції 1917-1920 рр. загубилися сліди і родини Нейфельдів – самого Генріха, та двох його синів Миколи і Андрія .

Список використаних джерел та літератури:

1. Я.П. Новицкий. «С берегов Днепра». Екатеринослав. 1905.
2. Д.І. Яворницького «Запоріжжя в залишках старовини і переказах народу» - К. 1995.
3. А.В. Бойко Запорозький зимівник останньої чверті XVIII ст. Запоріжжя, 1995
4. В. Фоменка «Звідки ця назва». – Дніпро, 1969
5. Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область. – Київ, 1981
6. О.Гончар. Таврія. - Твори в 5 томах-Т. II - Київ, 1966
7. Державний архів Запорізької області – ф.56. Оп.1 – Спр.82
8. Державний архів Запорізької області – ф.56. Оп.1 – Спр.18л 123
9. ДАЗО ФР-849-Оп.1– Спр430 – Арк.30
10. Ф.Бронгауз., И.Ефрон Энциклопедический словарь. Т XXV СП 1898
11. Справочная книга Екатериновской епархии.Екатеринослав. 1908 – С 174.
12. В.Г. Фоменко Очерки краткой истории земель Запорожской области УССР. С 165-166
13. Вільнянський державний краєзнавчий музей Ф.1., Оп.1.,С1.
14. М. Киценко. Запоріжжя в бурях революції – Дніпропетровськ, 1969
15. Список населенных мест Алексанровского уезда Екатеринославской губернии. – Екатеринослав., 1911.
16. Список населенных мест по сведениям 1959 г. С-Петербург, 1863 г.
17. Вільнянський державний краєзнавчий музей Ф.1., Оп.1.,С15.
18. Дніпропетровський облдержархів – Екатеринославские ведомости - Екатериновской епархии 1 февраля 1901 г. - №4 – С 46
19. Вільнянський державний краєзнавчий музей Ф.1., Оп.1.,С13.
20. Вільнянський державний краєзнавчий музей Ф.1., Оп.1.,С14.
21. Вільнянський державний краєзнавчий музей Ф.1., Оп.1.,С21.
22. Запорізький облдержархів –ф.56.Оп.1-Спр.290
23. М.В.Молодик «Книга життя».-Рукопис с.Новогупалівка.
24. В.Ясганський, Л.Верьовка «Нестор і Галина» К.1999 с.183-184

25. Спогади старожилів :

м.Вільнянськ- Б.Богомаз, М.Бездомний, Киценко

с.Новогупалівка-Сіроух Ф.І., Нестеренко Н.С., Щербак Н.А., Щербак В.А.,
Цопура Г.О.;

с.Михайло-Льовшино-Харченко В.Г.;

с.Петро-Михайлівка-Печеног В.М.;

с.Матвіївка